

RAPPORT RAPPORT

Den norrøne bosetting på Grønland og dens undergang

Henrik Husby

Jan Richard Bruenech

**Rapporter fra Høgskolen i Buskerud
Nr. 63**

**Den norrøne bosetting på Grønland
og dens undergang**

**av
lektor Henrik Husby, cand. phil.**

**med forord av
professor J. Richard Bruenech, PhD**

Kongsberg 2006

HiBus publikasjoner kan kopieres fritt og videreformidles til andre interesserte uten avgift.

En forutsetning er at navn på utgiver og forfatter (e) angis - og angis korrekt. De må ikke foreta endringer i verket.

ISBN 82-91116-83-0

ISSN 0807-4488

FORORD

Høgskolen i Buskerud inngår blant de akademiske institusjoner som er omtalt i loven om universiteter og høgskoler (jamfør § 1 i lov om universiteter og høgskoler av 12 mai 1995 nr. 22). I § 2 i dette lovverket fremgår det at institusjoner som loven omfatter skal gi høyere undervisning som er basert på det fremste innen forskning og utviklingsarbeid.

I sin nye strategiplan har Høgskolen forpliktet seg til å stimulere forskningsmiljøene slik at kravet til forskningsbasert undervisning blir tilfredstilt ved alle av høgskolens studiesteder og innen alle studieretninger. Ett av virkemidlene i strategiplanen er tildeling av stimuleringsmidler til miljøer eller enkeltpersoner som kan vise til omfattende vitenskapelig produksjon. Undertegnede mottok slike stimuleringsmidler i form av en forskningspris på 50.000 kr i 2005. Tildelingen av denne prisen var basert på en rekke forskningsprosjekter som ble utført ved biomedisinsk forskningslaboratorium ved Avdeling for Optometri og Synsvitenskap. Forskningen ved biomedisinsk forskningslaboratorium har lenge hatt fokus på den nevroanatomiske organiseringen av det visuelle system. Til stor glede for miljøet har publikasjonene i etterkant av prosjektene vært gjenstand for stor internasjonal oppmerksomhet. En av suksessfaktorene i disse forskningsprosjektene har trolig vært den store graden av tverrfaglighet. Forskningsmiljøet har over lang tid bygget opp et akademisk nettverk av resurspersoner som alle har hatt spisskompetanse innen sine respektive fagområder. Når disse resurspersonene trekkes inn i forskningsprosjektene blir tematikken belyst fra flere vinkler og resultatene blir tilsvarende omfattende og mangfoldig. Tildelingen av forskningsprisen i 2005 ga en kjærkommen mulighet til å opprettholde og videreutvikle denne tverrfaglige forskningsaktiviteten.

Miljøet ved Biologisk Forskningslaboratorium har lenge hatt ambisjoner om få tilgang på vev fra polardyr og lanserte allerede i 2001 planer om en ekspedisjon til Grønland (Bruenech og Husby, 2001). Det tok lang tid å finansiere ekspedisjonen og mange formaliteter måtte falle på plass, men i August 2006 ble ekspedisjonen endelig gjennomført.

Hele Grønland har arktisk klima, som vil si at gjennomsnittstemperaturen ikke overstiger 10 grader selv på den varmeste måneden i året. 85% av landmassene er til en hver tid dekket av is og det er kun en kort periode i året at man langs kysten kan finne "grønt land". Snø og is er følgelig det rette element for de ni arter av ville landpattedyr som finnes på Grønland. Hvite horisonter og snødekte vidder gir polardirene andre visuelle omgivelser enn sine arts frender i sør, både med tanke på kontraster og fiksasjonsstimulerende objekter.

På tross av dette er det visuelle system i polardyr lite kjent. Komparative studier, hvor slike dyr inngår, vil derfor kunne avdekke nye binokulære kontrollmekanismer og øke vår forståelse for okulomotoriske systemer i sin helhet. Av samme grunn ville det være meget interessant å studere det visuelle system til den etniske befolkning på Grønland. Forskningen har derfor et viktig kulturhistorisk element hvor befolkningssammensetningen og tidlige bosetninger på Grønland utgjør en viktig del.

Henrik Husby har gjennom mange år opparbeidet seg en solid kunnskapsplattform innen nettopp dette tema. I tillegg til norrøn historie har Husby også omfattende kunnskap om de ulike ekspedisjonene som har funnet sted på Grønland. Sammensetningen av litteratur i hans private bibliotek vitner om at Grønland er et tema som har opptatt han lenge og samlingen av signerte førsteutgaver mangler sidestykke. Husby har imidlertid strukket seg enda lenger i sin

hunger for kunnskap. Han har ervervet seg førstehåndskunnskap gjennom personlig kommunikasjon med en rekke historiske skikkelser og ledere av tidligere ekspedisjoner. Hans kompetanse begrenser seg følgelig ikke til historisk kunnskap men omfatter også verdifull innsikt i hvordan tidligere ekspedisjoner har blitt gjennomført.

Denne forskningsrapporten er ført i pennen av Henrik Husby og beskriver den kulturhistoriske delen av prosjektet. En tilsvarende forskningsrapport foreligger for den naturvitenskapelige delen, publisert i samme skriftserie (nr 62). De resultatene som foreligger etter analyser av det biologiske materialet er av stor biomedisinsk interesse og ekspedisjonen som helhet har gått over all forventning.

Ekspedisjonen hadde trolig ikke blitt gjennomført uten Husbys sin deltagelse i prosjektet og hans bidrag har åpnet for nye tverrfaglige forskningsprosjekter. I skrivende stund er undertegnede i dialog med lektor Husby vedrørende planlegging av en ny ekspedisjon til Grønland.

Professor J Richard Bruenech
Leder av biomedisinsk forskningslaboratorium
Avdeling for Optometri og Synsvitenskap
Høgskolen i Buskerud.

Den norrøne bosetting på Grønland og dens undergang

En lenge ønsket drøm ble realisert sommeren 06 da professor Dick Bruenech og undertegnede bl.a. fikk studere restene/ruinene av det norrøne folk på Vest-Grønland. Som mange andre drømmer startet den i barndommen med lesning og fortellinger. Senere med lesning av Helge Ingstads bøker og samtaler med ham i hans hjem på Vettakollen. Alle disse inntrykkene skulle bli verdifulle på turen og under arbeidet med den foreliggende artikkelen. Turen hadde et naturvitenskapelig og et historisk siktemål. Det er det sistnevnte jeg skal rette fokus på i denne artikkelen.

Grønlands norrøne samfunn strekker seg fra 986 og til ca. 1500, da det på gåtefullt vis forsvinner, uten å etterlate seg tilstrekkelig spor som kan fastslå årsaken til at samfunnet forsvant. Sentrale spørsmål som jeg vil forsøke å belyse er: hvor slo de seg ned på Grønland, hva levde de av, hvilken rolle fikk kirken, hva var motivasjonen for Vinlandsferdene og hvilke kilder har vi om dem og til slutt hvorfor forsvant dette samfunnet? Disse spørsmålene er svært omfattende og det er ikke mulig å gi noe fullverdig svar på hver enkelt av dem, men det blir heller et omriss av hver enkelt av dem.

I juli 06 tøffer vi over Eiriksfjorden sammen med enkelte isfjell, som stikker opp som små holmer. Været var lett overskyet, fjorden er bred og på den andre siden skimter vi noen langstrakte grønne enger – vi ser Brattalid (fig 1).

Et navn fullt av mystikk for enhver historieinteressert. Det var jo her Eirik Raude (fig. 2) endelig slo seg ned, etter å ha reist langs vestkysten av landet i tre år. Fra Brattalid heiste Leiv Eiriksson seil og satte kursen mot Nord-Amerika. Det er ikke så rart vi er fylt med undring og spenning der vi sitter på en gammel skøyte med våre lommekikkerter og ser på dette underlige stedet.

Eirik Raude kom fra Jæren i Norge og ble nødt til å reise ut av landet etter et drap han hadde gjort. Island ble det naturlige valget for ham. Her bodde det allerede flere vikinger av norsk avstamning. Tilværelsen var riktignok tøff, men kanskje det passet for en kar som Eirik Raude. Ressursene var knappe på Island. Det var knapphet på tre for bygging av hus, skip og ikke minst til å varme opp hjemmet med og til å koke mat. Til gjengjeld hadde de større frihet her oppe i Nordishavet. Her var ingen konge eller adel som alle skulle underordne seg. Et maktforhold var det riktignok på Island. De mest anerkjente ættene stod i en særstilling på Island i mange hundre år fremover. Tvistene mellom dem kunne ofte bli løst med såkalte ættefeider. Etter hvert fikk Alltinget en formidlende rolle der tvister ofte ble løst på en mer diplomatisk måte enn å ta livet av hverandre på. Det var et slikt samfunn som møtte Eirik Raude. Heller ikke her maktet den standhaftige Eirik å tilpasse seg. Etter at han hadde lånt bort noen trestokker til en venn og han ikke fikk det tilbake tok temperamentet hans over og vennen måtte bøte med livet. Eirik Raude ble straks lyst fredløs og måtte på nytt finne seg nytt land, men hvor? Han hadde hørt om mange som var blitt drevet bort på vei til Island fra Norge og hadde kommet så langt vest der de hadde sett et land med mye is langs kysten. Dette var Øst-Grønland. På grunnlag av disse skildringene samlet Eirik Raude en gjeng og satte kursen mot vest. Kanskje dette polarlandet bød på en enklere og mer behagelig tilværelse enn tilfellet var på Island.

Figur 1. Bildet viser Brattalid i dag.

Figur 2 Monument over Eirik Raude

Etter tre års seiling langs kysten av Grønland bestemte Eirik Raude seg for at han og hans følge skulle slå seg ned langs en dyp og bred fjord med grønne og frodige enger på fjordens sørlige bredde. Stedet skulle få navnet Brattalid, fjorden Eiriksfjord og landet kalte han for Grønland. Eirik Raude må ha sett mulighetene ved dette stedet både til lands og til havs. Til lands de store beitemarkene og til havs fiskeforekomstene. Landet ga han navnet Grønland, fordi det var grønt og frodig, men det kan også tenkes at det også var for å lokke til seg flere mennesker til stedet. I tillegg kunne han bygge sitt høvdingsete med god utsikt over mulige fiender. Området var enormt.

Han la beslag på alt land omkring denne veldige fjorden og på dette sted var det han som regjerte. Ingen andre.

I dag ligger området stille og beskjedent til den vakre og majestetiske naturen (fig. 3).

De få som er igjen på Brattalid lever av litt turisme og noe landbruk. Husene ser slitne ut og beboernes rytme synes for oss utenforstående å se ganske så behagelig. At det for 1000 år siden lå et høvdingsete her er det med en gang ikke så enkelt å forestille seg. Men dersom vi bruker litt av vår kunnskap om dette samfunnet, er det likevel ikke så vanskelig å mane frem et bilde av et aktivt norrønt samfunn i de omgivelsene vi står på. Her ser vi ruinene av Eiriks høvdingsete, restene av en kirke og ikke minst det frodige grønne landskapet som omgir oss i alle kompassretninger og fjorden med sine skjulte fiskereserver.

Figur 3 Bildet viser restene av norrøne bosetning.

De norrøne samfunn på Grønland lå alle sammen på Vest-Grønland. På landets østlige side var forholdene så karrige at det ikke var mulig å slå seg ned. For mye is og for lite beitemarker var forhold som satte strek over enhver tanke om bosetting. På den vestlige siden av øya var derimot forholdene mer innbydende. Her var landet av en annen karakter. Lange og strake gressletter og mange fjorder som lett kunne utnyttes. I forhold til det gamle Island må dette landet ha fortonet seg som et "mulighetens land". På denne polarøyas vestlige side skulle det oppstå to samfunn; Austerbygd i sydvest og Vestgerbygd i nordvest. Det er først og fremst Austerbygd som vil bli gjenstand for oppmerksomhet. Grunnen til det er for det første at det var det mest betydningsfulle stedet på Grønland med Brattalid og Gardar som de naturlige midtpunkt. For det annet var det ikke mulig for oss å komme til Vesterbygd som ligger innerst i Godthaabsfjorden.

De gamle vikinger som fristet tilværelsen i dette polarlandet hadde sine forutsetninger fra barske forhold på Island og i Norge. Grønland bød på mange måter ikke på den store overgangen, men det var likevel noen faktorer som pekte seg ut. For det første var de første som kom til landet sin egen herre. De kunne slå seg ned langs de dype fjordene og bygge opp en tilværelse på relativt selvstendig basis. Friheten var nok større i dette landet enn tilfelle var på Island og i Norge.

Hvordan de skulle overleve og hva de skulle leve av, var i all hovedsak ikke så ulikt den måten de hadde levd på tidligere. Sau- og fehold samt fiske var næringer de var fortrolige med. De bygde setre, men de var ofte større enn de vi finner i Norge. Det har trolig sammenheng med at setrene på Grønland hadde en videre funksjon. Her var det sauehold om vinteren og seterdrift om sommeren .

I begynnelsen av landnåmet var muligheten for å sikre seg trevirke ikke altfor vanskelig. Opp gjennom årene hadde det samlet seg opp store mengde rekved langs kysten og omkring fjordene og det har også vært en liten bestand av trær langs fjordene.

Rekveden var blitt ført med havstrømmene fra Sibir og til Øst-Grønland hvor de til slutt rundet syd-spissen av Grønland for så å stoppe opp et sted langs vestkysten. Trevirke ble brukt til å bygge båter, varme opp husene, matlagning og ikke minst å lage fangstredskaper. Det ble etter en tid slutt på denne luksusen. Trærne ble i raskt tempo snauhugd og rekveden ble også fort brukt opp. Dette skapte på sikt vanskeligheter. De kunne ikke lenger bygge sine egne skip og ble dermed mer avhengige av Island og Norge.

Gårdene i Austerbygd var svært ulike. Noen var svært store som Brattalid og etter hvert biskopens gård på Gardar der de hadde over 20 dyr. Det vanlige var ca. fem dyr. Det totale antall fastboende på Grønland var i denne perioden på ca. 5000, 250 gårder hvorav det bodde i snitt 20 på hver gård og 14 kirker (fig. 4).

Langs fjordene åpnet det seg rikelige muligheter for fiske. Det må ha vært svært store mengder av fisk, især torsk. Sel og hvalross skulle også bli en viktig næringsvei for disse menneskene. Å jakte på disse dyrene var mer krevende. De måtte ha mer avanserte redskaper og jakten foregikk lenger nord. Mang en gang kunne jegerne bli borte i ett år. Slike reiser var forbundet med stor fare for livet, men til gjengjeld kunne det materielle utbytte bli stort.

Figur 4 Bildet viser en rekonstruksjon av en norrøn kirke

Forbindelsen med utenverden ble i den første tiden knyttet opp mot handelen, senere ble også forbindelsen forsterket ved kirkens hjelp. Grønlendingene solgte store mengder hvalrosstener og pelsverk til gode priser. Hvalrosstennene ble ifølge Helge Ingstad i Europa brukt til krusifikser, skrin, bispestaver, sjakkbrikker, jakthorn osv. De viktigste importerte varene til Grønland var ifølge Kongespeilet jern og tømmer. Tømmerets betydning er tidligere gjort rede for. Jernet kunne nyttes til økseblad, knivblad, harpun osv. Det er riktignok gjort funn av smier på Grønland, noe som tyder på at de har produsert jern av myrmalm. Denne produksjonen har nok vært så krevende at den ikke har dekket etterspørselen av jern. Derfor var det påkrevet med import av metallet.

Den utenlandske handel var etter at Grønland ble innlemmet i all hovedsak på norske hender etter at Grønland frivillig kom under den norske kong Håkon Håkonsson i 1261. Før den tid var Grønland et selvstendig samfunn med sine egne lover og skikker. Vi vet ikke sikkert om hvorfor Grønland frivillig la seg under den norske kongen, men trolig ligger forklaringen i at mangelen på overnevnte varer ble større enn tidligere og at grønlandingene selv ikke var i stand til å bygge sine egne skip som kunne frakte varene over havet til Bergen eller Nidaros. Grønland ble altså fra 1261 en del av Norgesveldet. Et område som omfattet Island, Færøyene, Shetland, Orkenøyene og Kola-halvøya. Dette enorme riket ble styrt fra Norge. Norge var på denne tiden en makt en måtte regne med i Nord-Europa på denne tiden.

Kirkens makt over grønlendingene vokste raskt. I et samfunn som nesten levde på grensen av det mulige kom kirken inn som en viktig åndelig formidler. I dette barske miljøet var det godt å ha et åndelig fundament i bunnen. Skandinavia var på 1000-tallet det eneste område i Europa som ikke hadde innført kristendommen, men gradvis fikk den fotfeste på midten av 1000-tallet. Dette fotfeste ble raskt utvidet til Grønland. Pavekirkens historiske iver etter å misjonere gjaldt også polarøya. Kirkens motiv var ikke alene å omvende, men den hadde også økonomiske interesser. Prisene på grønlandske varer som hvalrosstener og pelsverk var nemlig svært høye. Etter hvert ervervet kirken seg store områder og flere må ha testamentert rike gaver til dem. Avgifter var også et viktig inntektgrunnlag for pavedømme som helhet på denne tiden. De ble på Grønland betalt i varer som hvalrosstener og pelsverk. Båndene til den norske kirke ble styrket i 1152 ved at Grønland ble lagt under erkebispesetet i Nidaros. Dette betød ikke bare en sterkere binding til kirken i Norge, men også at handelsbåndene fikk større betydning. Nå var det ikke lenger handelsmenn i Bergen som var det viktige bindeleddet for grønlendingene til sivilisasjonen, men også den mektige kirken. Dette var en sikkerhet for at dette polarlandet ikke ville miste sin viktige forbindelse til især Norge. Kirkeruinene på Grønland forteller om kirkens sterke posisjon. Det vitner Grønlands bispesete Gardar om. Stedet lå ikke langt fra Brattalid. Vi hadde i lang tid ønsket å se dette stedet. Etter en båttur over Eiriksfjorden (fig.5) og en kort tur over fjellet så vi Gardar åpne seg foran oss (fig 6).

Et nydelig sted som lå beskyttet for vær og vind innerst i Einarsfjorden. Vi kunne ikke se ruinene med en gang, men etter noen rusleturer skimtet vi noen stener som stakk ut av gresset. Grønlands finansminister viste oss velvillig ruinene og ga oss verdifull informasjon. Størrelsen på kirken her var meget stor i forholdt til befolkningen og også sammenlignet med norske forhold. Kirkens lengde var bare to meter kortere enn det Nidarosdomen var på 1100-tallet. Det sier mye om hvilke midler kirken på Grønland rådde over. Ved siden av kirken lå biskopens residens. Den hadde en hall som kunne huse ca. 300 mennesker. Hvor mange slott i Europa kunne det på denne tiden? At kirken var stor skulle nesten bare mangle. Bispesetet Gardar hadde tross alt 16 sognekirker og to klostre for en befolkning på 4-7000 mennesker, men at den hadde slike dimensjoner er likevel et tankekors. Det hang nok sammen med at kirken selv ønsket å uttrykke at i dette landet er det vi som bestemmer. Ruinene lå dessverre svært så borthjemt. Den har vel neppe vært noe aktivitet her siden utgravningene av Nørlund og Roussel foretok i 1926. Det ville nok vært en fordel om alle ruinene lå mer tilgjengelig enn de er i dag. Sammen med Brattalid utgjorde Gardar de store sentrene i Austerbygd. I dag virker Gardar langt mer velordnet enn Brattalid. Husene på Gardar er mer velholdte og vi fikk et inntrykk av at befolkningen på Gardar var mer tradisjonsbevisste og stolte enn de var på Brattalid. Allerede i 1055 kom Grønland under biskopen av Hamburg og omkring 100 år senere under erkebiskopen i Nidaros.

Figur 5 Bildet viser forfatteren som skuer mot Gardar

Figur 6 Bildet viser utsyn over Gardar.

VINLAND – Kilder 500 år før Columbus oppdaget Amerika hadde grøndlendingene gjestet kontinentet. Hva vet vi om disse ferdene og hvor lenge varte denne trafikken er spørsmål vi skal forsøke å belyse i dette avsnittet.

Kildene er mange og innholdet er svært varierende fra rene fantasifortellinger til mer nøyaktige naturobservasjoner. Ingen av kildene er samtidige og ingen av dem stammer fra Grønland.

Den eldste kilden vi har om Vinland er fra en beretning av Adam av Bremen (1070). Her får vi vite om et land der det vokser druer som gir den beste vinen.

De to mest kjente er Grønlandssagaen og Eirik Raudes saga. Grønlandssagaen ble nedskrevet i slutten av 1300-årene. I denne sagaen legges det vekt på lokale grønlandske forhold. Eirik Raude og hans slekt blir omtalt i positive vendinger. Vinlandsferdene er mer detaljert behandlet her enn tilfellet er i Eirik Raudes saga, med unntak av Torfinn Karlsevnes ekspedisjon. Den første som ifølge Grønlandssagaen ser det amerikanske kontinent er Bjarne Herjolfssen. Han skulle seile fra Island til Grønland, men kom ut av kurs og blir drevet vestover til Canadas kyster. Han går ikke i land, men seiler nordover langs kysten for så å krysse over Davis-stredet og komme seg over til Grønlands vestkyst. Denne turen har nok blitt flittig diskutert på Eirik Raudes høvdingssete på Brattalid. Her satt nok Eiriks sønn Leiv Eiriksson (fig. 7) og lyttet på denne spennende seilasen. Bjarne Herjolfssen beskrev sikkert i malende ordelag naturens topografi langs dette ukjente landet og vekket utfartstrang blant de mange unge guttene som lyttet. Eventyrlysten og kanskje et ønske om å finne enda et nytt bosted var nok drivkreftene til Leiv Eirikssons Vinlands ekspedisjon.

Grønlandssagaen nevner hele seks ferder til det nye landet. De to mest berømte er selvsagt den første med Leiv Eiriksson som leder og den femte Torfinn Karlsevnes ekspedisjon.

Leiv Eiriksson reiste over med 35 mann og var borte i ett år. Ruten hans gikk motsatt av Bjarne Herjolfssens. Først nordover langs vestkysten av Grønland, så kryssing av Davis-stredet og deretter sørover langs den canadiske kysten. Det første området de traff på i Nord-Canada ga de navnet Helluland det vi i dag kaller Baffin Island. Landet litt lenger syd må ha fortonet seg som et paradys for disse sjøfarere. Her så de et land med uante mengder skog. Dette landet fikk naturligvis navnet Markland. I dag heter det Labrador. Til slutt kom de til et sted de ga navnet Vinland. Sannsynligvis må det ha vært Newfoundland. Dette navnet skulle i mange hundre år skaffe mye hodebry for mange forskere. På vårparten reiste de tilbake til Grønland hvor de på overfarten berget noen skipbrudne.

Torfinn Karlsevnes ekspedisjon var mer omfattende enn Leiv Eirikssons ferd. Karlsevne var nettopp blitt gift med Leivs søster, så hun og fire kvinner ble med på ferden i tillegg til 60 menn. De skulle friste tilværelsen i Vinland i tre år. Grønlandssagaen forteller at "De tok med seg alle slags husdyr, for deres plan var å bosette seg i landet om de kunne".

Han fulgte samme rute som Leiv Eiriksson og slo seg ned på stedet der Leiv og hans menn hadde bygd noen hus.

Figur 7 Statue av Leiv Eiriksson, reist 1000 år etter hans oppdagelse av Vinland.

Allerede den første sommeren kom de i kontakt med de innfødte ”skrælingene”. De ønsket å bytte til seg våpen, men det nektet Torfinn Karlsevne. Det ble melk. På det andre besøket forsøkte en av de innfødte å stjele våpen, men han ble raskt tatt av dage og forholdet mellom de to folkegruppene kjølnet. Da de kom for tredje gang var Torfinn Karlsevne forberedt på kamp og kamp ble det. Etter dette var det nok en lett beslutning å heise seil og vende tilbake til Grønland. Så langt Grønlandssagaen.

Eiriks Raudes saga skildrer tre tokt til Vinland, hvor Torfinn Karlsevnes får mest plass. Sagaen består av to varianter. Den ene er Hauksbok hvor Hauk Erlendsson nedskrev beretningen trolig en gang før 1334. Han var en fjern slektning av Torfinn Karlsevne, noe han ikke var rent lite stolt av og som er lett synlig i sagaen. Leiv Eirikssons ferd får liten omtale, mens Torfinn Karlsevne får en langt brede behandling. I den andre håndskriften av sagaen som trolig er nedskrevet på 1400-tallet og mer pålitelig enn Hauksbok. I sistnevnte er det trolig blitt lagt til opplysninger, som for eksempel Karlsevnes heroiske bedrifter.

Begge sagaene er altså ikke fra Grønland og de er heller ikke samtidige. De er skrevet ned 300-400 år etter at begivenhetene fant sted. Troverdigheten til de kan nok på noen punkter diskuteres, men naturbeskrivelsene virker ekte samt seilingsoppgavene. Det siste skulle stemme forbløffende da Helge Ingstad finner en norrøn bosetting på spissen av Newfoundland.

BEVISET PÅ AT GRØNLENDINGENE HADDE VÆRT PÅ DET AMERIKANSKE KONTINENTET

Det hadde lenge pågått en lang diskusjon om hvor Vinland lå. Meningene var sprikende. Tradisjonelt hadde det rådende synet vært at det måtte ligge på et sted der det vokste vindruer. Lenger nord enn Boston kunne det ikke være, da dette var det nordligste stedet for vindruenes vekst.

Den svenske språkforsker Sven Söderberg holdt i 1898 i Lund et foredrag hvor han hevdet at Vinland ikke hadde noe med vindruer å gjøre, men er et gammelt norrønt ord for gressmarker eller beiteland. En slik tolkning åpnet nå på et vitenskapelig grunnlag at Vinland kunne ligge et eller annet sted lenger nord enn det som var antatt tidligere.

I tillegg hevdet Ingstad (1965) at ”...Vinlandsfarerne har laget vin av et fremmed bærslag som gikk under navn av vinbær i likhet med rips i Trøndelag og Sverige i dag, og som i nordre England og Skottland kalles ”wine-berries”. De har altså trodd at det var vindruer og at senere skrivere ikke har tenkt seg muligheten av at det har foregått en omformingsprosess på stedet.

Allerede i 1914 kom et lite skrift ut av amatør historikeren A. Muuns med tittelen ”Location of Helluland, Markland and Vinland from the Icelandis sagas”. Her plasserer forfatteren Vinland langt nord. Helt opp til Newfoundland. Senere kommer den finske forsker V. Tanner, og danskene Mallerey og Meldgaard til samme resultat, men ingen av dem finner noen tegn til bosetting på Newfoundland. Det er som Helge Ingstad skriver ”...påfallende at det ikke et eneste sted i Vinlands-sagaene eller i andre islandske kilder blir sagt at navnet Vinland refererer seg til vindruer”. Av det er det nærliggende å slutte at innholdet i Vinland er blitt mistolket. Adam av Bremen har hørt ordet, men hans kjennskap til det norrøne språket har sikkert vært marginalt. Han har derfor oppfattet Vinland som vin. Siden har denne oppfatningen vært den dominerende.

Mellom 1960 og 1964 foretok Helge Ingstad en rekke søk i områdene omkring Newfoundland i et forsøk på å finne spor etter de gamle grønlendingenes bosettinger. Han var overbevist om at Vinland lå såpass langt nord. Ingstads antakelse hvilte på en rekke informasjonen. Seilingsoppgavene fra sagaene var en av dem. De forteller at de brukte to døgn fra Helluland og ned til Vinland. En distanse som passer svært godt til Newfoundland. Gamle kart viser også at Vinland lå lenger nord enn det som hadde vært den alminnelige oppfatningen. For å gjøre historien kort fant han endelig det han lette etter. George Decker, en gammel fisker på L`Anse aux Meadows viste han en stor gravhaug. En haug lokalbefolkningen trodde var av indiansk opprinnelse, men som viste seg å være av norrønt opphav. Utgravningene kunne starte og Anne-Stine Ingstad ledet de arkeologiske utgravningene. Det endelige beviset for at dette var en norrøn bosetting var funnet av et spinnehjul. En slik gjenstand var det bare vikingene som brukte. Dateringen viste at bosettingen skrev seg fra 1000-tallet. Altså på Leiv Eirikssons tid. Ekteparet Ingstad hadde ved sine funn endelig bevist at det hadde vært nordboere på det amerikanske kontinent 500 år før Columbus. Historien måtte skrives om.

HVORFOR FORSVANT DET GRØNDLANDSKE SAMFUNNET?

Spørsmålet har fascinert forskere og lekmenn siden Hans Egede på 1700-tallet (fig.8). Han reiste til Grønland for å treffe og misjonere etterkommerne av den norrøne befolkningen, men til sin skuffelse fant han ingen etterkommere. Han hevdet likevel frem til sin død at de måtte finnes et eller annet sted på Grønland

Det tok ikke lang tid før man innså at de hadde forsvunnet, men hvordan? Hvorfor møtte det norrøne folk sin undergang etter å ha eksistert som et eget samfunn i ca. 500 år? Det er fremdeles ikke gitt et svar som alle kan samle seg om, på tross av mange iherdige forsøk. Nedenfor vil det bli kastet lys over noen viktige forklaringer på undergangen til den norrøne bosettingen på Grønland.

Noe eksakt årstall for når den norrøne befolkningen forsvant har man ikke, men vi vet at det har vært folk av norrøn avstamning så sent som på 1500-tallet. Men på Vesterbygd var den norrøne stammen forsvunnet allerede på 1360-tallet.

Figur 8 Bildet viser statue av Grønlands første misjonær Hans Egede, Godthaab (Nuuk)

Etter at Ivar Bårdsson på oppdrag av biskopen i Bergen hadde reist til Vesterbygd, trolig et sted mellom 1348-1363 fant han ikke tegn til liv der, bare kuer og hester. Hva hadde hendt? Ingstad mener at de må ha reist til Vinland. Her var det nok av alt det de manglet som tømmer, gressmarker før, beite osv. Han peker også på at det innerst i Godthaabsfjorden lå gården Sandnes der Torfinn Karlsevne i sin tid hadde holdt hus (fig. 9).

Forbindelsen til Vinland har nok vært langt mer hyppig herfra enn fra Austerbygd. Reisen herfra var langt kortere enn tilfelle var fra Austerbygd. Det er også blitt gjort interessante funn fra denne plassen. Det er det eneste stedet på Grønland der det er funnet pilspiss av indiansk opprinnelse. Av dette slutter altså Ingstad at de har reist over til Vinland. Sagaene forteller om kamp mellom det norrøne folk og de innfødte. Disse kampene har nok skremt dem vekk fra dette forlokkende landet. At de skulle sette kurs mot dette landet igjen for å bosette seg fast virker heller tvilsomt. Enkelte har pekt på at de har enten reist tilbake til Norge eller ned til Austerbygd. Det virker nok mer sannsynlig.

Et utgangspunkt er å se undergangen i et langsiktig perspektiv. En viktig forutsetning er hva som skjer i Norge på 1300-tallet. Etter at Grønland frivillig la seg under Norge i 1261 ble Norge det faste bindeleddet for Grønland. Alt salg av grønlandske varer gikk med norske handelsskip. I tillegg var kirkesamfunnet på Grønland underlagt erkebiskopen i Nidaros. Kirken var som nevnt ikke bare opptatt av religiøse spørsmål, men hadde også økonomiske interesser. Handelsskip som var utrustet av kirken var et viktig bidrag for å holde forbindelsen med Grønland ved like.

Figur 9 Innerst i Godthaabsfjorden lå gården Sandnes der Torfinn Karlsevne holdt til.

På 1300-tallet fikk de gamle bergenske handelsmenn en utfordring. De tyske handelsmenn – hanseatene hadde begynt å ekspandere. Bergen var et attraktivt handelssentrum, så her var det store penger å hente for den som hadde det nødvendige pågangsmot og ikke minst tilstrekkelig kapital. Hanseatene opparbeidet seg raskt et handelsimperium i Nord-Europa. Et imperium som etter hvert trengte Bergen ut. Fra Russland fikk hanseatene billig pelsverk, så pelsverk fra Grønland var ikke lenger like attraktivt. De tyske handelsmenn hadde heller ikke noen tradisjon med handel med nordlige farvann. Distansen til Grønland var ikke bare lang. Den krevde stort sjømannskap og reisen var svært farefull. Interessen for handel med Grønland ble sannsynligvis ikke den store på denne tiden.

I tillegg kom svartedauen til Norge i 1349. Med den mistet Norge mellom 1/3 og 2/3 av sin befolkning. Et innhugg som måtte få store konsekvenser for handelen med Grønland. Prisene sank trolig betydelig som følge av den reduserte etterspørselen. Mange av de som hadde seilt til Grønland og kjente ruten godt var kanskje døde, som følge av svartedauen. Hvem ville legge ut på en slik strabasjøs reise uten å ha med kjentfolk? Vi vet at handelen ikke opphørte helt etter 1349. I 1383 hører vi for siste gang om et norsk handelsskip på Grønland. Dette viser at det fremdeles var handel, men at det trolig var svært sporadisk og at hyppigheten ikke lenger var så stor som før.

En annen hendelse som var med på å lamme handelen på Grønland var piratene som herjet på slutten av 1300-tallet og fremover. I 1393 ble Bergen overfalt av dem. Det samme skjedde mellom 1428-1439. Et nytt slag hadde rammet grønlandshandelen. Vi vet at Erik av Pommern tok kontakt med den engelske kongen for å få slutt på denne virksomhet. Det skjedde i 1431. Det var ikke bare piratvirksomheten han reagerte på, men også den ulovlige handelen som mange engelskmenn bedrev. Handelen på Grønland hadde norske myndigheter monopol på. Selv om det siste handelsskip vi vet med sikkerhet var på Grønland i 1383 kan det godt tenkes at virksomheten hadde et større omfang enn det vi har gjort inntrykk av. Ulovlig handel ble neppe nedskrevet.

Mellom 800-1300 var klimaet svært mildt på Grønland noe som gjorde tilværelsen for de norrøne enklere enn det som ble tilfelle etter 1300. Virkningene av det kaldere klimaet var at den viktige produksjonen av høy ble kraftig redusert, noe som betydde mindre mat til fedriften og mindre mat til menneskene. I tillegg ble isen et større hinder for skutene fra Norge. Anløpene ble vanskeligere.

De norrønes rovdrift på jorden fikk svært uheldige virkninger på jordbruket deres. På grunn av mangel på brensel ble det lille som var av trær og busker hugget ned og brukt til brensel, bygging av hus, møbler osv. På kort sikt var dette en fordel, men på lengre sikt ble det en stor ulempe ved at en fikk en jorderosjon som førte til at det ikke vokste frem trær og busker.

Et viktig spørsmål er: To ulike folkeslag lever under nøyaktig de samme klimatiske forholdene. Et overlever, det andre går under. Hvorfor? Eskimoene levde i pakt med naturen. De tilpasset seg naturen og hadde i mange hundre år lært seg å leve med den. De norrøne hadde ikke den samme erfaringen. De var mer bundet av leve-måten fra Island og Norge med husdyrhold som krevde store mengder høy og jakt på vilt. Av en eller annen grunn hadde den norrøne befolkningen på Grønland et selvpålagt forbud mot å spise fisk.

Hvorfor er ikke kartlagt, men det kan være et mulig religiøst tabu. De jaktet heller ikke på ringselene og hvalene. Fangstteknikken for å fange hval hadde de kanskje ikke. Det kunne de lære av eskimoene, men det ble ikke gjort. I motsetning til eskimoene trengte de norrøne store mengder tømmer for å bygge hus og båter og til brensel. Eskimoene på sin side lå i telt om sommeren og bygget igloer ved hjelp av snø om vinteren. Kajakkene deres ble bygget av selskinn og i vintermørket brukte de hvalspekk til å lyse opp igloene. Så hvorfor forsøkte de ikke å lære av eskimoene? Vi vet svært lite om dette spørsmålet så her blir det gjetninger. En forklaring kan være at de norrøne oppfattet eskimoene som en trussel og en fiende som de måtte holde seg mest mulig unna. Vi vet at det var en viss kontakt mellom de ulike folkegruppene, men det var av sporadisk art. En annen forklaring kan være at de med sin kristne bakgrunn så ned på disse "villmennene" og mente de selv stod på et langt høyere sivilisasjonstrinn og derfor ikke ville ha noe med dem å gjøre. En slik holdning er ikke ukjent i europeisk historie. Den holdt seg til innpå 1900-tallet.

På bakgrunn av overnevnte punkter er det ingen entydig forklaring på hvorfor den norrøne bosettingen forsvant, men det er trolig et sammenfall av ulike faktorer. Det er ikke slik at det norrøne folket forsvant plutselig. Det må ha gått gradvis ettersom levekårene sakte men sikkert ble dårligere. Når vi vet at eskimoene klarte seg er det fristende å legge vekt på de norrønes manglende omstillingsevne. Viljen til å tilpasse seg naturen og korrigere mulige tabuer (som ikke spise fisk) er viktige faktorer som kan kaste lys over undergangen. Antallet er også et viktig moment. På det meste var det ca. 5000 innbyggere.

Det er et svært lite tall for et levedyktig samfunn. Med så få mennesker og så spredt som de bodde var de svært sårbare overfor ytre endringer – forverret klima og eskimoene som gradvis ble en trussel for dem. Svartedauen med nedgang av etterspørsel etter grønlandske varer og skipsanløp til Grønland må også være med i bildet. Riktignok fortsatte den norrøne bosettingen på Grønland etter svartedauen, men antallet må ha blitt kraftig redusert for så å dø helt ut en gang på 1500-tallet. Antakelig har de unge reist ut og de gamle har klort seg fast med den følge at det ikke ble produsert etterkommere.

Det rettes en stor takk til fagtidsskriftet Optikeren og Høgskolen i Buskerud for støtte til gjennomføring av prosjektet.

Lektor Henrik Husby, cand, phil.

Kilder:

Frode Fyllingsnes: *Udergongen til dei norrøne bygdene på Grønland i seinmellomalderen*. Utgitt av Middelalderforum. Skrifter 2. Oslo 1990.

Jared Diamond: *Collapse. How societies choose to fall or survive*. Penguin Books 2005

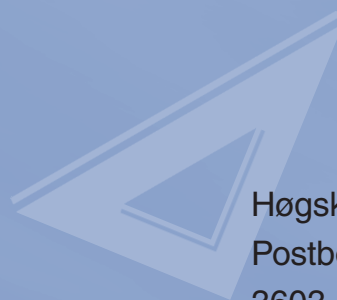
Helge Ingstad: *Landet under Leidarstjernen*. Oslo 1959.

Helge Ingstad: *Vesterveg til Vinland*. Oslo 1965.

Kongespeilet, oversatt av Anton W. Brøgger, De norske Bokklubbene 2000

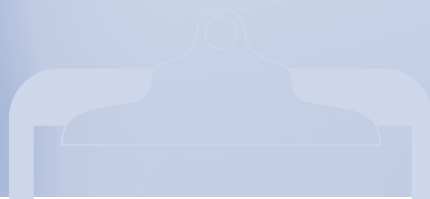
Bruenech JR og Husby H (2001) Naturvitenskapelig og kulturhistorisk forskning på Grønland. Optikeren nr. 7

Bruenech JR og Kjellevold Haugen, IB (2006) Rapport over forsknings-og utviklingsprosjekter ved biomedisinsk forskningslaboratorium. Skriftserie nr 62 ISBN 82-91116-82-2

Høgskolen i Buskerud
Postboks 235
3603 Kongsberg
Telefon: 32 86 95 00
Telefaks: 32 86 98 83
www.hibu.no

ISSN 0807-4488

HØGSKOLEN
i Buskerud